

УДК 168.522

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Герчанівська П.Е., Іпатов Е.Ф.

Актуальність. Взаємодія культур – це різновидність безпосередніх відносин та зв'язків, які складаються між двома (або більше) культурами, а також тих впливів, взаємних змін, що створюються в результаті цих відносин [2, с.120]. Як теоретична проблема вона стала предметом дослідження, починаючи з кінця XIX ст., і найбільшого розвитку отримала в працях дифузійністів (Ф.Ратцеля, Л.Фробеніуса, Ф.Гребнера, В.Шмідта, В.Копперса, У.Ріверса, Г.Чайлда та ін.). На відміну від еволюціоністів, які розглядали кожне культурне явище як ланку в ланцюгу еволюції, дифузійністи виходили із уявлення про просторове розповсюдження культури або її елементів із якого-небудь центру чи центрів внаслідок культурної взаємодії.

Вступ до проблеми. Культурна взаємодія є невід'ємною складовою соціокультурного процесу, базовим механізмом якого є соціокультурна комунікація, що забезпечує формування зв'язків, регулювання культурної сфери людства, трансляцію соціокультурного досвіду. Внаслідок культурної взаємодії змінюється стан, якість, галузі діяльності, цінності контактуючих культур, породжуються нові форми культурної активності та духовні орієнтири, відбуваються зміни в мові, звичаях, в художній або релігійній практиці людей.

В культурантропології цей процес отримав назву «аккультурація». «Аккультурація охоплює собою ті явища, які виникають внаслідок входження груп індивідів з різними культурами у безперервний контакт, що спричиняє подальші зміни в первісних культурних паттернах (конфігураціях, – Авт.) однієї з груп або в обох» [1, с.348] – писали в 1930-х роках Р.Редфілд, Р.Лінтон і М.Херсковець. Це є явище системного порядку з яскраво вираженою ієрархічністю структури.

Можна виокремити три її основні рівня: *етнічний, національний і цивілізаційний*. На етнічному рівні відносини складаються між етносами – людськими спільнотами з власною культурою, мовою та самосвідомістю. На національному рівні взаємодія відбувається між людськими спільнотами, кожна з яких історично склалась в процесі формування спільноті території, економічних зв'язків, мови, етнічних особливостей культури, характеру та самосвідомості. Цивілізаційному рівню притаманна взаємодія між цивілізаціями.

Проте на практиці міжкультурні процеси і відношення виходять за рамки певного рівня. Так, у середині полінаціональної держави в культурних зв'язках приймають участь одночасно і нації, і етнічні утворення. Інший приклад – контакт традиційних культур з західною цивілізацією, зокрема індієвських племен з культурою «білих» американців.

Взаємодія культур, з одного боку, детермінована закономірним процесом саморозвитку людської культури. Нагадаємо поширення художніх стилів в європейській культурі, коли той чи інший стиль, що виникає в одному регіоні, з часом здобуває прихильників в інших країнах. В основі процесу лежить прагнення людства до прогресу, безперервної зміни своєї поведінкової програми, з метою її удосконалення, підвищення коефіцієнта корисної дії, пристосування до мінливих умов навколишнього середовища. З іншого боку, цей процес може здійснюватися під впливом інституційних (політичних, економічних, правових та ін.) засобів соціальної організації і регуляції, що сприяють або, навпаки, стримують цей процес.

Підхідність міжкультурних контактів залежить від об'єктивних та суб'єктивних передумов у суспільній дійсності. Підґрунтя для сприйняття і засвоєння «чужої» культури готується внутрішнім розвитком суспільства, що вибирає в себе чи відштовхує зовнішні впливи залежно від

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

того, збігаються вони з внутрішніми тенденціями його розвитку чи ні. Підготовленість суспільства визначається такими факторами, як: 1) міра його відкритості; 2) ставлення до традицій та новацій; 3) соціально-політичні умови; 4) релігійна орієнтація; 5) система національних естетичних цінностей.

Принципи взаємодії культур можуть бути різними: *мирними* (спрямованими на рівноправне співробітництво) або *примусовими*, коли домінує прагнення до односторонньої вигоди (в результаті колоніального або воєнного завоювання). Різні і форми взаємодії – *однобічна* і *двобічна*. При однобічному характері іде спрямований вплив культури-донору на культуру-реципієнта. Прикладом тому є контакти між західною індустріальною культурою і так званими «примітивними культурами». При двобічному – потік запозичення культурних паттернів здійснюється в обох напрямках, в результаті обидві соціокультурні системи взаємно збагачуються, зберігаючи свою культуру.

Така диференціація має чисто умовний характер, можна привести багато прикладів, коли елементи культури-реципієнта з часом входять в культуру донорської групи, створюючи нові культурні паттерни: наприклад, джаз, що склався як особистий пласт американської культури в результаті взаємодії різних форм музичного негритянського фольклору (коріння якого сягають у стародавні західно-африканські традиції) з піснью-танцювальною музикою «білих».

Умови, в яких здійснюється цей процес, визначають поведінку реципієнта. Р. Редфілд, Р. Лінтон і М. Херсковець виокремлюють три типи культурної взаємодії: реакцію, адаптацію та сприйняття [1, с.351-352]. Під *реакцією* розуміється повне відторгнення соціокультурної системи елементів іншої культури. Це, як правило, має місце, коли домінуюча в воєнному або політичному відношенні група проводить політику насильницького підпорядкування культури підкореної групи, а остання наполегливо намагається зберегти власні традиційні паттерни.

На протилежність реакції, для таких форм взаємодії, як сприйняття та адаптація, властиве придбання реципієнтом певних форм іншої культури. Ці типи взаємодії відрізняються лише результатом контакту, ступенем прийняття культури-донора. Так, в процесі *адаптації* іде лише часткова зміна традиційного паттерна під впливом культури донорської групи. При *сприйнятті* же більша частина старого культурного паттерна замінюється новим, почерпнутим із донорської культури, що іноді закінчується *асиміляцією*, тобто формою взаємодії, «в результаті якої в групі індивідів колишня культура повністю витискується іншою культурою (на противагу тому випадку, коли в групі складається «змішана» культура)» [1, с.351-352].

Прояви цього явища простежуються, наприклад, при зіткненні культур реліктового або архаїчного типу з розвинутими індустріальними і постіндустріальними культурами. Ці культури, як правило, не готові до швидкого засвоєння складних культурних форм життєдіяльності, що їм нав'язує динамічне культурне оточення, і поступово розчиняються в ньому або безслідно зникають. Асиміляція не обов'язково зв'язана з воєнною експансією: історія знає чимало прикладів, коли народи втрачали свою традиційну культуру під впливом місіонерської діяльності «білих просвітителів».

Більш складним за результатами та наслідками є процес взаємодії культур, які не мають глибокого розриву по типологічним характеристикам, засобам динамічних змін та рівню внутрішньої диференціації (зокрема, між європейськими національними культурами). Ці контакти є проявом комунікативної функції культури і витікають із її суспільно-історичної природи.

Взаємодія національних культур – це закономірний історичний процес зламу національної замкнутості, посилення міжнародного обміну, встановлення більш тісних зв'язків між народами, зростання їхньої взаємозалежності та взаємовпливу. Цей процес розпочався в епоху становлення капіталізму і набрав силу в індустріальну і постіндустріальну фази розвитку суспільства.

З інтенсифікацією процесу модифікуються соціально-економічний і політичний зміст та спрямованість взаємозв'язку національних культур. Якщо в індустріальний період основними організаційними структурами суспільства є національна державність та спеціалізовані соціально-функціональні страсти, а головним регулятором – соціально-економічні інтереси, то в

постіндустріальному суспільстві форми соціальної організації еволюціонують до транснаціональних політико-економічних об'єднань. Формується новий тип культури – інформаційна.

Взаємодія національних культур може здійснюватись у межах: 1) полінаціональної держави; 2) системи держав. Вона починається з міжкультурного обміну, формування стійких зв'язків і поступово набуває системного характеру. З'ясуємо сутність і форми проявлення цього явища.

Сутність процесу полягає в *розвитку* національних культур та їхньому *зближенні*. *Розвиток* національних культур – це закономірні спрямовані зміни у культурі, в результаті яких створюється новий якісний стан її складу та структури. *Зближення*, як складова взаємодії національних культур, визначає прагнення до спільної спрямованості їхньої динаміки, що матеріалізується в створенні політичних, правових, культурних та інших умов протікання процесу взаємодії.

В цьому процесі знаходиться відображення закон єдності та боротьби протилежностей – розвитку та зближення національних культур. Зменшення ролі однієї з компонент призводить до перекосів у динаміці процесу. Прикладом тому є наслідок національної політики, що проводилась у радянський період: керівна роль приділялась зближенню національних культур на основі соціалізму, в той час як інша компонента – розвиток – припинювалась. Домінування соціалістичного реалізму сприяло згладжуванню різноманітності національних культур. Розв'язання цих протиріч досягається шляхом управління процесами крізь призму національних інтересів. Регулюючі функції в цьому процесі виконує держава, що забезпечує певний рівень взаємодії національних культур, їхню спрямованість подальшого розвитку та заглиблення.

У своєму становленні та розвитку процес взаємодії національних культур пройшов три основні етапи (всесторонні зв'язки, співробітництво, інтеграція) і наприкінці ХХ століття вступив у нову свою фазу – глобалізацію. Кожний з етапів відбиває ступінь зрілості суспільного життя і характеризується певною формою. Критеріями для визначення кожного з етапів є: рівень міжнародного обміну; широта та глибина взаємозалежності націй; співвідношення національного й інтернаціонального у суспільному житті.

На першому етапі, в період становлення культурної взаємодії, основною її формою є *всесторонні зв'язки*, що виявляється в розширенні обміну в різних сферах суспільного життя та впливі його на розвиток національних культур. На другому етапі контакти між націями та народами поглиблюються, розширюються і переростають в нову форму взаємодії – *співробітництво*. На цьому етапі іде процес взаємного пристосування національних культур до співробітництва, формування між ними стійких зв'язків, які поступово набувають системного характеру.

На третьому етапі, за умов науково-технічної революції, виникає інша форма взаємодії – *інтеграція*, основними рисами якої є: регулювання процесу міжнародної взаємодії, кооперування, поява міжнародних організацій. Практика міжнародних відносин на цьому етапі виступає як особлива форма регулювання міжкультурних контактів різних країн, в процесі яких вироблюються спеціальні органи та об'єднання, що здійснюють спрямовану і широку політику культурної взаємодії (наприклад, створення ООН, ЮНЕСКО). Інтеграційні процеси в Європі почалися після Другої світової війни. У 1947 році Європа розділяється на два антагоністичні блоки: з одного боку, Західна Європа під американським впливом; з іншого – Східна Європа під радянським контролем.

Якщо на Заході Європи інтеграція відбувалась на економічній основі, то в Східній Європі – на політичній. У 1948 році в Західній Європі створюється Організація європейського економічного співробітництва (ОЕСС). 16 європейських країн вступають на шлях торгового і фінансового співробітництва. У 1958 році формується спільний ринок країн-членів ЄЕС, спочатку знімають митні торговельні бар'єри, другим етапом стає поступове відкриття кордонів для вільного внутрішнього пересування людей і капіталів.

По-іншому складалась радянська модель інтеграції. Результатом розширення зони впливу СРСР є впровадження марксистсько-ленінської ідеології в Східній Європі. З часом співробітництво охоплює економічну сферу: у 1949 році створюється Рада Економічної Взаємодопомоги (СЄВ). Її метою є розвиток обміну і поглиблення економічного співробітництва

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

між СРСР і країнами-сателітами, країни Східної Європи переймають радянську модель планового господарства. Культура стає засобом вироблення єдиних ідей, в мистецтві панує соціалістичний реалізм як засіб ідеологічного виховання трудящих у дусі соціалізму.

Наприкінці XX століття почала формуватися нова форма культурної взаємодії – *глобалізація*. Глобалізація – це об'єктивний процес розвитку й зближення націй, що характеризується комплексною взаємозалежністю народів, поглибленням економічної інтеграції країн, формуванням єдиного соціокультурного простору, який потребує сприйняття спільного стилю життя, споживання та відносин між людьми. Створюються трансконтинентальні корпорації, розширюється міжнародне співробітництво в освоєнні космосу, бурхливо розвиваються інформаційні технології, розширюється мережа телекомунікації, швидко розповсюджується масова культура.

Цей процес обумовлений певними факторами: припиненням «холодної війни», порушенням біполярного балансу сил; розпадом Східного блоку та СРСР; зміною де-факто правил застосування сили у міжнародних відносинах; розвитком транснаціональних структур, багатонаціональних компаній, фінансового ринку; необхідністю виживання людства у глобальних кризах; розвитком інформаційних технологій, розширенням мережі телекомунікації; поширенням масової культури; зміною світогляду та ін.

Процес глобалізації не є безболісним та безконфліктним і ставлення до глобалізації неоднозначне, оскільки йдеться про взаємовідносини держав, що мають свої національні інтереси. Наприклад, сьогодні у пострадянських країнах Центральної і Східної Європи, з одного боку, інтенсифікується спрямованість до інтеграції у загальний європейський простір, з іншого – іде могутній процес національного Ренесансу, обумовлений тим ідеологічним вакуумом, що виник через зруйнування класової моноідеології. Після багатьох років заборон і утисків посилюється інтерес до національних культур. Протиріччя цих процесів, безумовно, позначились на сучасному розвитку національних культур пострадянських країн.

З розвитком глобалізації визначились деякі негативні її аспекти, зокрема, у культурно-духовній сфері життя. З одного боку, цей процес веде до збагачення національних культур, з іншого – це загрожує національним культурам нівелюванням через поширення інформаційних потоків, розповсюдження масової культури, стандартів і стилів життя. Тому наслідком глобалізації може бути руйнування національної своєрідності на користь єдиної домінуючої культурної моделі.

Важливою є також соціальна проблема. Велика кількість людей, особливо в менш розвинутих країнах, постраждали від глобалізації, не діставши соціального захисту, багатьох глобальні ринки поставили в становище маргіналів. Практичне вирішення цих проблем можливе лише з урахуванням інтересів усіх учасників цього процесу. Незважаючи на складність і протиріччя глобалізації, вона прокладає собі шлях як історична необхідність.

Висновки. Отже, культурна взаємодія є закономірним історичним процесом, який виявляється у розвитку національних культур та їх зближенні. Єдність і взаємопроникнення культур, взаємозалежність і відштовхування, зв'язки і протиставлення – усе це характеризує суперечливую єдність світового соціокультурного процесу.

Список літератури

1. Антология исследований культуры. Т.1 Интерпретация культуры.– СПб.: Университетская книга, 1997. – 728 с.
2. Культурология. XX век. Энциклопедия: В 2 т. – СПб.: Университетская книга: 000 "Алетейя", 1998. – Т.2. – 446 с.

Поступила до редакції 03.03.2005 р.